

Софіюк Тарас Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права
юридичного факультету Інституту управління та технологій
Державного університету інфраструктури та технологій,
м. Київ, Україна

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ НА ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ОСОБИСТИМИ ПАПЕРАМИ, ЯКІ ПЕРЕДАНІ ДО ФОНДУ БІБЛІОТЕК АБО АРХІВІВ

Розкрито історичну долю концепції немайнових прав. Розглянуто історію регулювання особистих немайнових відносин у сфері книжкової справи. Досліджено факти з історії книгозбірень. Розглянуто історію особистих немайнових відносин, пов'язаних з особистими паперами.

Ключові слова: особисті папери; концепція немайнових прав; історія особистих немайнових відносин; індивідуальний стиль інформації; результати творчої діяльності.

Відносини у сфері здійснення права фізичної особи на ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів, залишаються практично незмінними у всіх формах. Реалії різних епох докорінно не змінюють їхньої сутності. Названі відносини не тільки не припиняють свого існування, а й зберігають властиву їм значущість для знаходження оптимального співвідношення прав та інтересів особи, недоторканність приватного життя якої знаходиться під загрозою внаслідок розголошення певних даних, що містяться в її особистій документації, з правом інших осіб на проведення наукових досліджень і законним публічним інтересом дослідників в отриманні інформації. В процесі розвитку суспільства згадані відносини не втрачають своєї незалежності в силу їхньої особливої природи, хоч і зазнають впливу реалій дійсності.

Зазначені обставини обумовлюють необхідність розгляду історії ознайомлення з особистими паперами й вказують на потребу в здійсненні історико-правового аналізу виникнення та становлення права особи на ознайомлення з особистими паперами, переданими до фонду бібліотек або архівів.

Дослідженням особистих немайнових прав, пов'язаних з особистими паперами, займалися такі вчені, як Р. О. Стефанчук, О. В. Кохановська, І. В. Спасибо-Фатєєва, Ю. О. Заїка, І. В. Венедіктова, С. І. Шимон, О. О. Кулініч, Н. В. Коробцова, С. О. Сліпченко та ін.

Проте у вітчизняній цивілістиці недостатньо уваги приділено питанню становлення та розвитку права фізичної особи на ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів. Це зумовлює необхідність дослідження таких питань:

© Софіюк Т.О., 2018

- обґрунтування необхідності визнання права на користування досягненнями науки, мистецтва і літератури;
- вивчення літературних пам'яток та записів на них для визначення наукової або художньої цінності особистих документів.

Метою статті є здійснення історико-правового аналізу особистого немайнового права фізичної особи на ознайомлення з особистими паперами, дослідження явищ літературного процесу.

Сучасні дослідники торкалися окремих аспектів вказаної проблеми.—Було, зокрема, досліджено співвідношення творчості, інтелектуальної творчої діяльності, інтелектуальної власності, права інтелектуальної власності [1, с. 131-142].

Проте у царині дослідження історії ознайомлення з особистими паперами продовжує існувати низка питань, які потребують ґрунтовного вивчення і обговорення.

Зокрема йдеться про:

- пошук шляхів уникнення неточного тлумачення видатних витворів мистецтва через формальні деталі;

- знаходження способів подолання формалізму в процесі проведення оцінки особистих документів, що виступають як записи про повсякденне життя і водночас можуть розглядатися як результати творчої діяльності.

Право фізичної особи на ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів передбачає можливість вільно ознайомлюватися і використовувати вказані особисті папери, зокрема шляхом їхнього опублікування. Назване право належить до групи особистих немайнових прав.

Особисті немайнові права є правами особи, пов'язаними з немайновими благами, властивими кожній людині від народження або набутими за законом.

Доцільним буде коротко висвітлити історичну долю концепції немайнових прав, існування якої виявилось тісно пов'язаним з прогресом теоретичної доктрини природного права.

Розквіт названої доктрини припадає на XVII – XVIII ст. Вихідним пунктом розвитку системи тогочасних теоретичних положень, присвячених проблемі прав людини й підпорядкованих принципам природного права, слугувала світоглядна позиція, за якою життя, свобода, фізична недоторканність особистості тощо вважалися нематеріальними благами, створеними природою і притаманними людині від народження. Стосовно названих благ, відповідно, передбачалося існування зумовленої законами природи потреби в захисті.

На початку XIX ст. настання кризових явищ у доктрині природного права заподіяло шкоду ученню про права людини, призвівши до втрати його авторитету.

В епоху панування в юридичній науці концепції позитивного права особистим немайновим правам відмовлялося в існуванні. Властиві позитивізму риси – спростування ідеї походження права від самої природи; характеристика емпіричних наук як єдино існуючого вихідного начала дійсного знання; відмова від визнання важливої ролі філософії та її значення як загального методу пізнання; відкидання думки про саме існування природного права як сукупності правил, що утверджують взірці політичної та юридичної досконалості; проголошення природного права виключно моральною оцінкою затверджених державою норм; заперечення взаємної залежності між правом та суспільними явищами політики, економіки, моралі тощо – призводили до занепаду системи поглядів на природний характер немайнових прав, відмови від визнання самого факту їхнього існування.

Як бачимо, криза теоретичної доктрини природного права, що відбувалася протягом XIX ст., негативним чином відбилася на розвитку концепції немайнових прав. Однак вже наприкінці XIX ст. розпочалося подальше відродження природного права, спричинене його гнучкою й мінливою природою та здатністю до самооновлення. Опозиція з боку позитивного права призвела до появи нових напрямків розвитку права природного. Стала неминучою потреба в захисті особистих сфер життя людини від зовнішніх втручань, зокрема мова почала йти про захист таємниці листування.

Розглянемо тепер історію регулювання особистих немайнових відносин у сфері книжкової справи, а також дослідимо факти з історії книгозбірень.

Питання про літературну власність виникло лише з відкриттям мистецтва друкарства, тобто з 1445 р. [2, с. 1].

Із введенням друкарства в положенні книжкової справи відбулася радикальна зміна [2, с. 186].

За часів античності й середньовіччя дорожнеча і рідкість книг робили придбання їх настільки важким, що тільки люди з великими статками могли мати бібліотеки. В ті часи бібліотеки належали переважно королям, князям, принцам, монастирям і містам [2, с. 178-179].

Натомість створені введенням друкарства легкість механічного відтворення літературних творів, відносна дешевизна такого відтворення і відсутність будь-якої регламентації породили цілком вільну і діяльну конкуренцію, яка досить шкідливо позначалася на інтересах окремих видавців, а через них і на самому суспільстві. Деякі з видавців були змушені шукати спеціального захисту і заступництва центральної адміністративної влади, оскільки відсутність законів або загальновизнаних юридичних звичаїв щодо друку робили доступ до нормального правосуддя неможливим для них [2, с. 188].

Уряди відповіли на ці прохання наданням прохачам термінового виключного права видавати ту чи іншу книгу. Подібні урядові акти отримали назву привілеїв. З часом кількість таких привілеїв, які видавалися на підставі зазначених прохань, зростає настільки, що вони стали нормальним явищем. Вихід з цього положення було знайдено шляхом видання одного загального привілею, яким міг скористатися кожен, хто відповідав усім зазначеним у ньому умовам. Цей загальний привілей і є ядром всіх наступних законодавчих постанов про авторське право [2, с. 189].

Зрозуміло, що виключне право з самого початку створювало найбільш сприятливі умови для виробників та торговців і давало найбільш зиск саме їм. Привілеї, подібні до описаних, видавалися лише на розсуд правителя (короля або королеви). Об'єктом привілеїв було виключне право на заняття певною діяльністю. Слід звернути увагу, що у переважній більшості випадків привілеї не мали зв'язку з якимиись авторськими творами або винаходами. Між тим, привілеї дуже швидко призвели до появи монополій на певні види діяльності і це суттєво заважало розвитку економіки країн, в яких привілеї набули поширення. У подальшому такий стан речей почав загрожувати становленню і розвитку капіталістичних відносин. В ряді країн для подолання таких негативних процесів поступово формується правова база, спрямована на заборону всіх існуючих феодальних привілеїв і недопущення надання нових. Обов'язкова система визнання авторських прав у подальшому з'являється в ряді країн [1, с. 140-141].

Еволюція захисту авторського права полягала в переході від системи привілеїв для конкретних видавців або авторів до законів про права видавців і авторів взагалі. В 1544 р. у Венеції закон забороняє друкувати твори без дозволу авторів. В Англії цензуру було скасовано в 1694 р. Свобода друку дала поштовх до розвитку літератури. Нові умови письменницької діяльності призвели до появи закону 1709 р., який мав на меті «попередити розорення авторів від контрафакції та заохотити вчених людей і надалі писати корисні книги». У Франції ідеї, згідно з якими авторське право існує й поза привілеями, а в авторів є самостійне право, засноване на праці, а не на королівській милості, починають з'являтися у XVIII ст. Королівська рада в 1777 р. визнає, що автор і його спадкоємці мають право на вічний привілей [3].

Згодом у Франції Революція 1789 р. скасовує систему привілеїв, а в 1793 р. конвент видає закон про літературну і художню власність [3].

В Німеччині система привілеїв діяла до 40-х рр. XIX ст., хоча в окремих регіонах цієї країни загальні закони проти контрафакції з'явилися ще в XVI ст. Законодавчий захист авторського права в Німеччині було підготовлено завдяки ідеї, що утверджувала наявність в автора права розумової власності, ідентичного праву власності на будь-яку матеріальну річ. Прагнення до створення загального законодавства для всього германського союзу призвело спершу до постанови союзного сейму 1837 р., а потім до появи ряду територіальних законів. Перший загальний для всієї Німеччини закон про авторське право на літературні і музичні твори й малюнки було видано в 1870 р., на художні твори і фотографії – в 1876 р. [3].

У Російській імперії вперше претензію на захист своїх видань пред'являє академія наук у 1732 р. Вільні друкарні в 1770-х рр. отримують привілеї на свої видання. Авторський гонорар з'являється у першій третині XIX ст. Тоді ж з'являється перший закон про авторське право – цензурний статут 1828 р., а також положення про права творців, змінене 1830 р. [3].

Перейдемо тепер до розгляду історії особистих немайнових відносин, пов'язаних з особистими паперами. Звернімось до українського досвіду таких відносин.

Для історії Михайлівського Золотоверхого монастиря найбільшу цінність має Євангеліє, датоване 80–90-ми роками XV ст., оскільки в цьому рукописі міститься 19 записів монастирських документів та загалом інформативних текстів, пов'язаних з історією обителі. Для дослідників історії Церкви вельми цікавим є факт подібних записів на Євангелії, що заборонялося канонами, але передбачало «вічне» збереження тексту [4, с. 26-27].

Найбільш плідним для розвитку книгодрукарства в старій Україні, й зокрема в Києві, було XVII ст. Саме в цей час бібліотека Михайлівського монастиря значно поповнюється. Не припинялася також рукописна традиція, доказом чого може слугувати напис наприкінці лютневої Мінеї 1600 р. Знаменита обмовка, що книгу «не писал Дух Свят, но рука грешна и брэнна», повторює самоприниження давніх книжників, але вже в ренесансному стилі вміщує доволі «вільне» поводження із сакральним [4, с. 35]. Запис на церковнослужбовій книзі вельми показовий щодо зміни відношення до книги взагалі й до сакральних текстів зокрема [4, с. 44].

Існують підстави припустити, що індивідуальний стиль інформації, створеної авторами записів, зумовлював унікальність історичних деталей у відомостях, поданих в самих творах. Таким чином, поміщення до старовинних книжок зазначених записів збільшувало цінність письмових творів. Видається можливим ототожнити історичну та культурну значущість самої пам'ятки як результату творчої діяльності зі значущістю історичних деталей, в тому числі присвячених прозі життя, поміщених у записах на документі. Можливо, даний досвід ототожнення записів про прозу життя з творами літератури доцільно залучити під час проведення оцінки деяких сучасних особистих документів, що виступають як записи про повсякденне життя і можуть розглядатися як результати творчої діяльності. Такий підхід міг би посприяти уникненню неточного тлумачення видатних витворів мистецтва через формальні деталі.

Аналіз зазначених фактів літературного життя, пов'язаних з відсутністю чіткого розмежування в суспільній свідомості художньої літератури і текстів не літературного характеру, може також мати значення для доведення твердження про те, що об'єктом права на недоторканність особистої документації може бути і твір літератури, науки чи мистецтва, а особиста документація може в певних випадках виступати в якості об'єкту авторського права.

Таким чином, досвід ототожнення історичної та культурної значущості літературної пам'ятки зі значущістю історичних та побутових подробиць, поміщених у записах на творі, можна було б залучити під час проведення оцінки деяких особистих документів, що виступають як записи про повсякденне життя і водночас можуть розглядатися як результати творчої діяльності. За такого підходу було б створено відповідні умови для недопущення помилкового трактування видатних мистецьких творів через формальні обставини.

Вказаний підхід може мати значення для обґрунтування положення щодо доцільності визнання особистого немайнового права на користування досягненнями науки, витворами мистецтва і літератури як умови реалізації права фізичної особи на ознайомлення з особистими паперами.

Залучення даного досвіду повинне посприяти подоланню формалізму в процесі проведення оцінки особистих документів, що виступають як записи про повсякденне життя і водночас можуть розглядатися як результати творчої діяльності.

Література:

1. Кохановська О. В. Творчість, інтелектуальна творча діяльність, інтелектуальна власність, право інтелектуальної власності, співвідношення / О. В. Кохановська // Сучасні проблеми приватного права: збірник наукових праць присвячених 80-ій річниці з Дня народження Ярослави Миколаївни Шевченко / відп. ред.: Н. С. Кузнецова, Р. О. Стефанчук. – К. : ВГО «Асоціація цивілістів України» ; Кам'янець–Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2012. – С. 131-142. – Серія «Studia in Honorem».

2. Табашников И. Г. Литературная, музыкальная и художественная собственность с точки зрения науки гражданского права и по постановлениям законодательств: Северной Германии, Австрии, Франции, Англии и России. Литературная собственность, ее понятие, история, объект и субъект. Исследование / И. Г. Табашников. – Т. 1. – СПб. : Тип. М. И. Попова, 1878. – 576 с.

3. Брун М. И. Авторское право [Электронный ресурс] / М. И. Брун // Новый энциклопедический словарь : в 29 т. – СПб. : Брокгауз-Ефрон, 1911. – Т. 1. – Стб. 328-329. – Российская государственная библиотека. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01004103481#?page=196>. – Назва з екрану.

4. Ульяновський В., Кошіль О. Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря (спроба реконструкції кириличної збірки). – К.: НКПІКЗ, «Фенікс», 2008. – 192 с.